

НЕПОВТОРНИЙ СВІТ ХРИСТИЯНСЬКИХ ПРИТЧ

(Діяння Римські (Християнські притчі Середньовіччя) / Пер. з латини Ростислав Паранько. – Львів: Вид-во «Апріорі», 2014. – 448 с.)

Збірник «Діяння римські» («Gesta Romanorum») є першим повним українським перекладом сучасною літературною мовою найпопулярнішої пам'ятки середньовічної літератури. У збірнику вміщено 283 християнські притчі. Він споряджений ґрунтовною післямовою Ростислава Паранька, у якій розкрито історію ранніх видань та перекладів «Діань Римських», їх вплив на європейську літературу, оглянуто сучасні переклади збірника, викладено принципи та підходи перекладача до його перекладу. До науково-довідкового апарату видання також входять індекс посилань на книги Біблії і твори античних і середньовічних авторів, примітки, покажчик біблійних цитат і посилань. Книгу видано на розкішному папері, в ошатних цупких обкладинках, вона вишукано оформлена й ілюстрована репродукціями рукописів XII-XV із найбільших бібліотечних колекцій світу.

Із літературних релігійних збірників, що містять у собі прикмети південно-західного походження, слід назвати «Діяння Римські», «Велике Зерцало», «Зорі Пресвітлі» та інші. Ці збірники у XVII-XVIII ст. були поширені в Польщі, Україні і Росії, до них приєднувалися окремі оповіді, напр., оповідь 1673 року про перетворення одного милостивого пана на страшного пса у чеському королівстві, біля Праги і т.д. Вони справді свідчать про європейські впливи на українську та російську літературу і важливі не лише в первісному вигляді чи їх повному складі, а за тими фрагментарними оповідями, які вміщалися в різні збірники житій нарівні з житіями православного походження.

Збірник «Діяння Римські» («Gesta Romanorum») – один із найцікавіших творів, джерело натхнення для італійських новелістів. Сьогодні доведено, що під цією назвою існувало два збірники: меншого розміру в Англії, спершу латинською мовою, потім його переклали англійською, і другий, значно об'ємніший збірник, який складався із 180 глав і його приписують Петру Берхорію, пріору Бенедиктинського монастиря в Парижі (помер у 1362 році). У 1358 році, коли Джованні Бокаччо писав свій «Декамерон», «Діяння Римські» були дуже популярні, про що свідчить хоча б той факт, що після першого видання 1473 року за короткий проміжок часу його перевидали 50 разів. Джованні Бокаччо, який для свого твору використовував легенди про святих, хроніки, притчі із повісті про Варлаама та Йоасафа й ін., часто посилається на «Gesta Romanorum», очевидно, маючи на увазі не якийсь інший збірник, а популярну історію про нього.

Оповідання, що входять до «Gesta Romanorum», не зв'язані між собою, а радше виконують моральну функцію. Це в основному підбірки текстів із латинських авторів Валерія Максима, Авла Геллія та ін., а також легендарні повісті, які в різні

часи виникали на Заході і на Сході і служили ілюстративним матеріалом для проповідників, як зрештою і «Gesta Romanorum». Більшість цих творів просякнута середньовічною аскетичною мораллю, нерідко у них фігурує зла, лукава і спритна жінка як утілення гріха, хоча є тут і твори світського змісту, навіть любовної тематики.

На російську мову збірник перекладено з польської мови у другій половині XVII століття. Цей переклад називався «Дня Римския» («Dzieje Rzymskie») і містив у собі 40 творів. До складу російського перекладу увійшли: повість про гордого царя Йовініана і про царя Агея, який постраждав через гордість, повість про Генріха Леопольдовича і Конрада, схожа із казкою про Марка багатого, оповіді про диявольські лестощі, повість про Аполлонія, короля мирського, життя св.Олексія, чоловіка божого, повість про преподобного отця Григорія, папу римського та ін.

Наведемо два подібні сюжети. Перший (притча LIX) – про гордого царя Йовініана із «Діян Римських». Він став бундючним і вважав себе могутнішим за самого бога, за що й був покараний. Одного разу він із рицарями вирудився на полювання і занеміг від спеки, тому захотів скупатися. Коли він був у воді, до берега підійшла людина, дуже схожа на нього, вдягнула його обладунки, сіла на коня і разом із рицарями подалася до його ж таки палацу. Йовініан вийшов з води і не знайшов на березі ні коня, ні обладунків, ні свити. Голий, він завітав до знайомого рицаря, розповів йому свою драматичну історію і зажадав допомоги, та рицар побив його як самозванця і вигнав з дому. Так же вчинив із ним і один із його князів, ще й до того запроторив його до в'язниці. У подертому платті, який із милості дав йому княжий слуга, він надумав відвідати свій палац. Але там не визнають його ні воротар, ні жінка, ні вельможі, ні пес і сокіл, які свого часу були йому дуже вірні. Двійник, який зайняв його місце, наказав відлупцювати волоцюгу і вигнати з палацу. Не визнавав Йовініана і його духівник, до якого він прийшов, той теж вказав йому на двері. Лише після того, як цар звернувся до духівника із покаанням, той визнав його, дав йому свій одяг і вирудив до палацу. На цей раз і воротар і всі інші упізнали у ньому царя. Жінка його не може з'ясувати, хто ж її справжній чоловік – чи прибулець, чи його двійник, бо вони дуже схожі один на одного. Непорозуміння зникає, коли двійник відкриває своє справжнє обличчя, називає себе ангелем-хранителем його душі і визнає в ньому царя. Наказаний богом за гординю Йовініан покаявся і спокутав свій гріх, знову зайняв престол і до кінця життя жив благо чесно.

А ось другий схожий сюжет (із народної казки) – теж про одного гордого царя, що жив в одному царстві, нікого не слухав і все робив сам, як вважав за потрібне. Одного разу він пішов до церкви і почув, як священник читає євангеліє. В ньому йому не сподобався вираз «багаті збідніють», а «бідні збагатіють» і він наказав священнику викреслити його із євангелія. Та священник відмовився виконати царську волю. Цар дав йому три на роздуми і наказав на четвертий день з'явитися до нього. Проте, на четвертий день цар вирудився на полювання, побачив оленя і погнався за ним. Олень переплив через одну ріку, а за ним поплив і цар, залишивши свій одяг на березі. У цей час ангел господній вдягнувся у царський одяг, всі його прийняли за царя і він повернувся до царського палацу. Коли ж справжній цар переплив ріку, олень щез і цар залишився один, без одягу, ніхто не впізнав у ньому царя і він так

бідував кілька років. Нарешті ангел господній повернув цареві царство і щез, а цар виправився і правив так, як навчив його ангел. Це сюжет із казки про гордого царя, яка увійшла до збірника Івана Рудченка «Народныя южно-русскія сказки» (1869-1870, т.1-2). На думку Миколи Петрова, ці твори дуже схожі. Повість про царя Йо-вініана має дуже багато варіантів, один із них відомий під назвою «Повість про царя Агея, що постраждав через гординю», він став протосюжетом «Сказанія о гордом Агее» Всеволода Гаршина. У збірнику Івана Рудченка «Народныя южно-русскія сказки» Миколи Петров помітив народну оповідь про зятя, що також перегукується із «Діяннями Римськими» і нагадує сюжет п'єси Вільяма Шекспіра «The Taming of the Shrew» («Приборкання норовливої»).

У повісті про Генріха (притча ХХ) мова йде про те, що за царювання Конрада був один граф, Леопольд, який накликав на себе королівський гнів, втік із дружиною до лісу і там переховувався у наметі. У цьому лісі якось полював Конрад. Уночі він вимушено шукав гостинності у тому ж таки наметі, де переховувався Леопольд. Господиня, на останньому місяці вагітності, приготувала йому все необхідне і зробила це якомога краще. Вночі вона народила хлопчика й імператор несподівано почув голос: «Бери, бери, бери!». Він прокинувся і з переляку запитав себе: «Що ж воно значать ці слова: «Бери, бери, бери»? Що маю брати?». Міркуючи над ними, він заснув. На ранок він почув голос, який наказував: «Віддавай, віддавай, віддавай!». «Що мені віддавати, коли я нічого не брав», – засмучено подумав він. На третій раз його збудили слова: «Втікай, втікай, втікай, Конраде!». Прокинувшись зранку, він наказав зброєносцям, щоб ті відняли немовля у матері, розрубали його навпіл і принесли йому його серце. Ті виконали першу частину його наказу, та хлопчик був настільки гарним, що вони пожаліли його, поклали на дерево, а самі вбили зайця і заяче серце принесли цареві». Того ж дня, біля місця, де лежав хлопчик, проїжджав один герцог, він узяв хлопчика із собою, приніс його до дружини, і, оскільки у них не було дітей, то вони всиновили його і назвали Генріхом, видаючи за власного сина. Хлопець підріс, став дуже красивим, красномовним і ввічливим. Тоді імператор випросив його у батька і залишив жити на своєму дворі, та побачивши, як усі його люблять, став побоюватися, щоб він з часом не зайняв його престол, і задумав убити його. Він послав його до своєї жінки з листом, у якому було написано: «якщо тобі дороге життя, то прочитай цього листа і вбий хлопчика». По дорозі Генріх зайшов до церкви і заснув там на лаві, священник із цікавості заглянув до його сумки і прочитав листа. Бажаючи врятувати хлопчика, він витер слова «Вкоротиш цьому хлопцеві віку», а замість них дописав: «Віддаси йому нашу дочку за жінку». Королева, прочитавши листка, упізнала печать і руку чоловіка, скликала баронів і вони відсвяткували весілля в Аахені. Коли Конраду розповіли про торжество, він дуже здивувався, і, почувши правду від зброєносців і священника, більше не суперечив божій волі і визнав Генріха своїм зятем і спадкоємцем. Цей сюжет, вважає Микола Петров, дуже схожий до української народної легенди про Марка багатого.

У 15 притчі «Діянь Римських» змальовано життя Олексія, чоловіка божого, дуже поширене у наших духовних віршах: його виховання, одруження, втеча на паромі до Лаодикеї, Еддеси, роздавання майна, його жебраче життя, повернення додому, його обмовляння слугами у батьківському домі, праця його, смерть, плач

жінки і т.д. У розповіді про диявольські лестощі розповідається про те, як ішли якось три товариші і настала така пора, коли вони не мали що їсти. Вони вирішили віддати останній шматок хліба тому, хто побачить кращий сон. Двоє із них зразу ж лягли спати, а третій з'їв увесь хліб. Прокинувшись, перший розповів, що бачив себе на небі, другий – що бачив мешканців пекла; третій сказав їм, що ангел показав їм йому, одного на небі, а іншого в пеклі, і оскільки їм уже не потрібен шматок хліба, то він вирішив його з'їсти. Це оповідання, вважає Михайло Павлик, лягло в основу твору Якуба Гаватовича «Tragedia albo wizerunek śmierci przeświętego św. Jana Chrzyciela». Хоча насправді цей сюжет має арабське коріння і зустрічається у середньовічному збірнику «Disciplina clericalis» Петра Альфонса, п'ятнадцять повістей якого перегукуються із «Діяннями Римськими».

Повість про св. Григорія, папу римського (притча LXXXI), приписує цьому святому отцю риси грецького Едіпа. У повісті йдеться про те, що в одного царя було двоє дітей, син і донька. Після смерті батька його син успадкував престол і взяв під свою опіку сестру, та через якийсь час спав з нею, мав він неї сина і незабаром помер у Палестині, куди подався молитися і каятися за свої гріхи. Дізнавшись про його смерть, сестра в корзині пустила дитя за водою і воно приплило до одного монастиря. Тут ним заопікувалися монахи, у монастирі він виріс і навчився грамоти, та дізнавшись про своє незаконне народження, покинув монастир і подався у мандри. Випадково прийшов у те царство, де після смерті Паркуса царювала мати Григорія, він допоміг їй оборонитися від нападу бургунського герцога і женився на ній. Невдовзі стало ясно, що він женився на своїй матері. Тоді він залишив царство і подався на якийсь острів, де якийсь рибалка, на його прохання, запер його у печері, а ключ викинув у море. У цей час у Римі помер папа і римлянам надійшло одкровення з небес, щоб вони обрали папою Григорія. Посланці вирушили у пошуки за ним, віднайшли рибалку, який запер його у печері на острові. Рибалка зловив у морі рибу із ключами від печери і відчинив двері до неї, так Григорій став папою. Через якийсь час прийшла до Риму і його мати і тут у покаянні і сльозах провела рештку свого життя. У народних переказах і рукописах ця оповідь стосується як Андрія Критського, так і зрадника Іуди, вважає Микола Гудзий.

Збірник «Діяння Римські», як і кожен справжній твір, не затьмарений блиском сучасних подій, він розлив благодатне сяння на багато епох, різні народи вдячно зберігали його як, свій скарб, набуток і невід'ємну власність. Сюжети для своїх творів із нього черпали Джованні Бокаччо, Вільям Шекспір, Фрідріх Шиллер, Джефрі Чосер.

Про те, що «Діяння Римські» потрапили в Україну та Росію у XVII ст. із Польщі і тут справили на читачів чи не найбільший ефект, не сперечається ніхто, можливо, за винятком Петра Вяземського, який не знав про існування «Historye rzymskie» і помилково вважав, що «Gesta Romanorum» переклали з латини на білоруську мову, а згодом на російську. Виникало питання, скільки разів його тут переклали. Олександр Пипін вважав, що вперше або може і вдруге збірник міг бути перекладений у 1691 році і при цьому посилався на рукописи, що зберігалися в колекціях Уварова, Погодіна, Титова, Архангельського зібрання і т.д. Про ці два можливі або переробки переклади писали М.Тихонравов, М.Мурко, С.Пташицький та ін.

Рукописи із колекції Уварова, довкола яких стільки дискутували, свідчать, що збірник перекладений із польської мови. Так, рукопис збірника №66-8° має назву: «История из римских дѣяний, преведена ново и списана с друкованой польской книжицы и языка на словенский язык», а рукопис збірника № 555-4° озаглавлений: «Истории rozmaite, sirіч повhsti избранныя, с толковавнием надлежащим, выписано из римських и из иных книг, яже нынѣ обрѣтаются в сей вышереченной книжѣ, кратко собраныя и людем в научение и к познанию изданные. Печатанные в Краковѣ, в типографии пана Войтѣха Секлновича, типографа его королевского величества полского в лѣто от Христова рождения 1663 году. Нынѣ же милостию великого Бога с полскаго языка на Словенский преведены в лѣто 7199 (1691) году». Хоча насправді польське видання римських історій із подібною назвою «Historyje rozmaite z rzymских i z snych dziejów wybrane z wykłady ich obyczajnymi, ludzi ku rozmiłowaniu mądrości iteż innych chót przywodzące» вийшло в 1566 році, про це свідчить передрук Юліана Кржижановського у книзі «Proza polska wczesnego Renesansu 1510-1550» (Варшава, 1954).

Можливо, другий переклад із польської і справді був, про це у збірнику № 555-4° свідчать розходження у назвах окремих глав переказу і польського оригіналу і не збігання назв в інших списках: із 4-ої глави оригіналу «Przykład o chytrosci diabelskiej, a jako sądy boskie są skryte» слово «sądy» передано у збірнику № 555-4° як «суды», а в інших як «судьбы» («судбы божиї»); із 5-ої глави «Przykład o dziwnym zrządzeniu boskim i o poczęciu świętego Grzegorza» слово «о poczęciu» у перекладено у цьому збірнику як «о початии», а в інших списках – «о почитании»; із 39-ої глави «Przykład, że przejrzeniu bożemu żaden się sprzeciwić nie może» слово «przejrzeniu» тут перекладено як «воли», а в інших замість нього вжито полонізм «прозрению». Л.Соколова вважає, що назви інших глав збірника № 555-4° також відрізняються від інших списків. Хоча згаданий уваровський збірник цілковито позбавлений полонізмів, чого не скажеш про інші, та його відрізняє від них ще й скорочений текст, стилістичні нюанси і т.д.

Із праць Олександра Брюкнера та Юліана Кржижановського відомо, що існують дві редакції «Historyj rzymских» – перша (1543), і друга (1566), дещо модернізована. Н.Нільссон, який порівняв опублікований російський збірник, список із колекції Спарвенфельда і польські тексти, дійшов висновку, що російські тексти створені за першою польською, немодернізованою редакцією оригіналу, а інші списки ближчі до видання 1566 року.

Цікаві міркування Лідії Соколової щодо повісті про Аполлонія Тирського із уваровського списку № 555-4° та її двох редакцій. Вона вважає, що в уваровському списку згадана повість залежна від другої польської редакції (видання Бистроня), скороченої і модернізованої, де окремі фрази пропущено і вона ці пропуски виділила курсивом: «O możne książę! Krwi ślachtetna! Przemożyż swą przyrodzoną ślachtetnością umysł swój szkarady, a nie bądź gańcą krwi królewny...» (s.171); «Mówią, abyś był zwyciężycie, ale nie jesteś, nie zwyciężysz li nad swą złą myślą. Ale zwycięstwo takowe, niżli który by zburzył niedobrye miasta i grody albo zwyciężył nad mocnym królem» (s.152); «A temu, któremuż mię był kazał zabić, morscy zbójce odjęli mię, a tak mręcy, nie mrę» (s.171). Дослідниця також звертає увагу на те, що в одному місці другої редакції польського перекладу і російської другої версії відсутній цілий фрагмент: «Tedy król

jął się z córką swą dary darzyć, bon a niej nic nie było zamieszkało przyrodzenie, jedno iże ją Bóg śmiertelną był uczynił» (s.151).

На думку Лідії Соколової, друга версія про Аполлонія Тирського залежить від другої польської редакції збірника, коли польський редактор не пропускає, а змінює окремі фрази. Напр., у польському виданні 1543 року читаємо: «W tym mieście król z dworem swym przebywał z swą królową, która była od Boga nadarzona wysoce: krasą, piękną rozmową, a nade wszystko czystym żywotem a wiernym sercem». У першій версії руського перекладу, який зберігається у колекції Плюшкіна, це місце передано так: «А та его кралева была от Бога народжена высоцѣ красоты, чудныя и бешдою сладка, паче же всего житием чистым и вѣрным сердцем» (а. 376). Проте в модернізованому польському виданні 1566 року речення значно коротші: «która była bardzo piękna, mądra i chotliwa» (s.11); «Królu, każdy to wadzi, że ja gadkę wyłożył» – «Цесарю великий Антиоше! Каждый то человек видит, что я занадку твою отгадал есть» (a.411); «K temu Apollon z wielką żalością nie chciał być tego uczynił, aby miał wyrzucić z okrętu, ale...» (s.25) – «Аполлон же с великою жалостию того и не хотя учинити, дабы то тѣло королевы иво из корабля в море было пущено... (a.427) і т.д. Ці приклади є переконливим доказом того, що текст уваровського списку № 555-4^о зроблений з другої польської редакції «*Historye rzymskie*».

Українські списки «Діань Римських» і їх залежність від «*Dzieje Rzymskie*» досліджували українські вчені Володимир Гнатюк, Михайло Возняк, Іван Франко, Микола Петров, Юліан Яворський, Олександр Білецький, Борис Грінченко, Микола Гудзій, Михайло Марковський, Олександр Назаревський, польські – Ян Бистронь, Олександр Брюкнер, Юліан Кржижановський, Ян Лось, Ян Янів, російські – Олександр Пипін, Олександр Галдахов, Федір Булгаков, Микола Петров, Варвара Адріанова-Перетц, Михайло Сперанський та ін. Володимир Гнатюк простежив легенди із Хітарського збірника XVII ст., зокрема «Сказанія о едном рицарі славном, который надѣяв ся на сілу свою і пробо вал щастя воювати из кожном, а наостанок из смертю» («В земли грецкой был един славный рицер...») та його угорський варіант «Раз ў мадьярському краю ни знали...» за записом 1896 р. та віршовану легенду про царя і смерть («Так на свѣтѣ нима нич власного никому...»).

Михайлу Возняку належить атрибуція та опис багатьох окремих повістей із «Діань Римських», зокрема із рукописної збірки Степана Самборини, що належала бібліотеці Перемишльського капітулу (шифр L 1.1.8), Хітарського збірника та інших, він описує, зокрема, повість про Аполлонія Тирського, «Покарану гордість Цісаря Йовіяна», «Легенду про царя, що ходив красти», «Легенду про рицаря і смерть» та інші, хоча, як слушно зауважує Володимир Перетц, не завжди доводить їх українське походження.

Найбільша заслуга тут належить Івану Франку. Який у своїй праці «Карпато-руське письменство XVII – XVIII ст.» (Львів, 1990) наводить повний український переклад «Діань Римських» із рукописної збірки Степана Самборини. Її зміст такий: «Казання над покійником» (с.1-13), «Частина евангелія св.Івана» у перекладі на українську мову(с.15-22), оповідання про убійця, який покаявся (хоча воно подане без титулу) (с.22-24), «Повѣсть преподобнаго отца нашего Макарія про загробне життя і митарства (с.27-47), «Св.Василій аггелову повѣсть сказут» (с.47-55), «Слово святого

отца нашего Кирила о исходѣ души и о митратствах (с.55-71), «Слово Иоанна Златоустаго о твари божій и о кончинѣ смертнѣи и о покаяніи» (с.72-75), «Поученіе святого Василія, благослови отче» (с.75-80), «Казаніе набогоявленіе господне» (с.80-104), «Слово святого отца Кирила о первозданнѣм» (с.104-108), «Житіе преподобного отца Давида бѣвшаго прежде разбойника» (с.109-113), «Гисторіе rozmaite z римских и теж інших акторов (помилка, треба «авторов». – Авт.) зобраны» (с.115-480) (Франко І. Збір. Творі у 50 т., т.32, с.301-302). Далі Іван Франко наводить титули 39 поодиноких розділів, що увійшли до книги: «О пониженю хвалы», «О уважаю вѣчности», «Гисторія о Аполонѣ крулю Тирском и Тарсиѣи королевнѣ, наприклад, иж смуток перемѣняет ся во радость», «Приклад о хитрости диябелскей, яко суды боски сут справедливи», «Приклад о дивном рядннѣю божом и о початю святого Григорія», «Приклад о пышным цезарю Иовияннѣи и о его униженю, иже господь бог частокрот пишных понижа, а покорных подвѣша», «Приклад о досконалости» і т.д. Учений узагальнює: «Отсей переклад «Gesta Romanorum» доконано з польської друкованої книжки; про се можна впевнитися, порівнюючи подані тут титули оповідань з польськими (див. «Historye rzymskie», wydał Dr. Jan Bystron, Bibliot. Pisarzy polskich, Kraków, 1894). Переклад держиться невільничо польського оригіналу, так що декуди можна його розуміти тільки при допомозі польського тексту, прим., коли польське *lotrowie* перекладає на «лютрове» і т.ін.

Заслуга учених полягає тому, що вони оприлюднили інші українські списки. Деякі із них є фрагментарними, як список «Q XVII.220 – загадки Тарсії», що зберігається у Російській публічній бібліотеці. Юліан Яворський описав різні переробки «Римських діянь» за рукописом Углянського учительного ключа кінця XVII ст. Олександр Назаревський підготував до друку всі українські списки «Діянь Римських».

Лідія Соколова, порівнюючи уваровський збірник «Римських діянь» № 555-4° і список рукописної збірки Степана Самборини, виявлений Іваном Франком, звертає увагу на те, що в назві заголовка «Historye rozmaite z rzymskiej i też innych dziejów krótko zebrane» помилку і російському перекладі, про що ми вже писали («*dziejów*» перекладено як «книг»), і в українському (тут «*dziejów*» перекладено як «акторів», а треба «авторів», слово «авторів» краще відповідає польському оригіналу, а загалом же, вважає вона, що ці списки сягають одного польського видання, а можливо й якогось іншого слов'янського перекладу. Вона простежує й інші риси схожості (напр., назви окремих заголовків, підзаголовків і т.д.). Вона доходить висновку: «Если же на основании приведенных фактов предположить, что рукопись Ст.Самб. восходит к тому же переводу, что и Ув.555, то в таком случае в Ст.Сам. читается более ранний текст «Римских деяний», более близкий к польскому оригиналу. По словам Ю.А.Яворского, он даже не может никоим образом считаться переводом с польского текста, а является лишь «простой кирилловской транскрипцией его, который даже иногда без польского сочтения нельзя понять. Список же Ув.555 представляет собой в таком случае уже великорусский извод перевода, язык в котором русифицирован». Отже, уваровський список № 555-4°, який включає 6 глав, видається урізаним, бо він мав би включати всі 39 глав польського оригіналу 1566 року, як має їх список зі збірки Степана Самборини.

Отже, як бачимо, чимало текстів «Діань Римських» у різний час і за різних обставин увійшли до художньої скарбниці світової та української літератури. Своїми численними перекладними версіями вони кореспондують із багатим історико-літературним контекстом. Розплутати ниті цього фантастичного клубка – завдання сучасних дослідників.

*Олександр Астаф'єв,
Київ - Катовіце*